

מפי כהן

שיעורו השבועי של

מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

פרקי תפילה

סמיכת גאולה לתפילה

ראשי פרקים:

שמירה אלקית צמודה למי שסומך גאולה לתפילה ✦ ברכת השכיבנו ו'ה' שפתי תפתח' אינן הפסק ✦ איזהו בן העולם הבא? ✦ משל לאוהבו של מלך שדפק על דלת ביתו ✦ יצאנו מעבדות מצרים ונכנסנו לעבדות ה' ✦ אנו בוטחים בה' שימלא משאלות ליבנו ✦ טהרת הלב לפני התפילה ✦ רתימת הצרכים הפרטיים לעבודת שמים ✦ פעמי הגאולה ממשיכים גם בשעת חשכה ✦ בנין הפרט מתוך זיקה לישועת הכלל ✦ הכלל הוא מענין הגאולה

זימנא חדא סמך גאולה לתפילה ולא פסיק חוכא מפומיה כוליה יומא".

רבי אילעא ביקש מעולא, שכשיעלה לארץ ישראל ידרוש בשלמו של רב ברונא אחיו, שהוא אדם גדול ושמח במצוות, ומספרים עליו שפעם אחת סמך גאולה לתפילה, ולא פסק שחוקו מפיו כל אותו היום על שזכה לסמוך גאולה לתפילה, ללמדנו עד היכן היתה מגעת שמחתו בקיום המצוות.

ברכת השכיבנו ו'ה' שפתי תפתח' אינן הפסק

ממשיכה הגמרא:

"היכי מצי סמיך, והא אמר רבי יוחנן: בתחילה הוא אומר: 'ה' שפתי תפתח'?"

...כיון דקבעוה רבנן בתפילה - כתפילה אריכתא דמיא, דאי לא תימא הכי, ערבית היכי מצי סמיך, והא בעי למימר השכיבנו? אלא, כיון דתקינן רבנן השכיבנו - כגאולה אריכתא דמיא, הכי נמי, כיון דקבעוה רבנן בתפילה - כתפילה אריכתא דמיא".

הגמרא מקשה על עיקר הדין של סמיכת גאולה לתפילה: כיצד ניתן לסמוך גאולה לתפילה, הרי בין ברכת 'גאל ישראל' לתפילת שמונה עשרה קבעו לומר את הפסוק בתהלים "אֲדַנְי שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ"³?

הגמרא מתרצת שהפסוק בתהלים איננו מהווה הפסקה כי הוא השער והמבוא לתפילה ונחשב חלק ממשי מתפילת עמידה. שאם לא כן כיצד ניתן לומר ברכת 'השכיבנו' בתפילת ערבית, הרי מפסיק בין 'גאל ישראל' לשמונה עשרה, על כורחנו

שמירה אלקית צמודה למי שסומך גאולה לתפילה

הגמרא בברכות¹ אומרת:

"תניא נמי הכי: ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפילה, ונמצא מתפלל ביום".

אנשים ענוים ומחבבי מצוות היו גומרים לקרוא קריאת שמע כשהחמה התחילה לזרוח. הם התחילו לקרוא קריאת שמע קצת לפני הנץ באופן שיוכלו לסיימה עם ברכתיה עם הנץ החמה. והגמרא מביאה לכך הוכחה מבריתא, לפיה ותיקין היו גומרים את קריאת שמע עם תחילת הנץ החמה, כדי שמיד אחרי קריאת שמע וברכותיה, שנזכרת בהם גאולת מצרים, יתפללו תפילת שמונה עשרה.

מעלת התפילה בנץ החמה, כותיקין, קובעת מקום לעצמה ודורשת שיעור בפני עצמו. ממשיכה הגמרא:

"העיד רבי יוסי בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים: כל הסומך גאולה לתפילה - אינו ניזוק כל היום כולו".

יש כאן עדות מפורשת של אחד מן האמוראים, שמי שסומך גאולה לתפילה, מובטחת לו שמירה אלקית צמודה.

המפרשים² מסבירים, שהבטחה זו היא רק למי שסומך גאולה לתפילה ומתפלל כותיקין, ולא לכל מי שסומך גאולה לתפילה. ממשיכה הגמרא:

"אמר ליה רבי אלעא לעולא: כי עיילת להתם שאיל בשלמא דרב ברונא אחי במעמד כל החבורה, דאדם גדול הוא ושמח במצוות,

¹ ברכות ט ע"ב.

² ראה תוספות שם ד"ה כל.

³ תהלים נא, יז.

כך "קול דודי דופק", שבו קרא לפקוח את העיניים ולהודות על הטובה האלקית לה זכינו עם הקמת המדינה. הגר"ד מכנה את הניסים והנפלאות שנעשו לנו באותה תקופה - "דפיקותי" של הבורא על הדלת. שם הדוד דופק ולא הרעיה, אבל הדמיון הוא אותו דמיון. הירושלמי מתאר כיצד המלך פותח את הדלת ואין איש בפתח.

לאחר קריאת שמע בשחרית ובערבית אנו מציינים את סיפור היציאה ממצרים שהוא היסוד למהלך גאולתנו והוא שבחו של מקום שהוציאנו ביד חזקה וזרוע נטויה וכלכלנו באותות ובמופתים עד שהביאנו לארצנו ארץ ישראל. לאחר דברי השבח ניתן לבקש בקשות, "בעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו".

יצאנו מעבדות מצרים ונכנסנו לעבדות ה'

רבנו יונה¹⁰ מביא שני טעמים נוספים:

"איזהו בן העולם הבא, זה הסומך גאולה של ערבית לתפילה של ערבית, יש להקשות, וכי מפני סומך גאולה לתפילה יש לו שכר כל כך שיהיה בן עולם הבא?

ואומר מורי הרב, שהטעם שזוכה לשכר גדול כזה, מפני שהקב"ה כשגאלנו והוציאנו ממצרים היה להיותנו לו לעבדים, שנאמר: 'כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים', ובברכת גאל ישראל מזכיר בה החסד שעשה עמנו הבורא, והתפילה היא עבודה, כדאמרין (בבא קמא צב ע"ב): 'ועבדתם את ה' אלקיכם' - זו היא תפילה, וכשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל מיד, מראה שכמו שהעבד שקונה אותו רבו חייב לעשות מצוות רבו, כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא ושהוא עבדו ועובד אותו. וכיון שמכיר שהוא עבדו מפני שגאלו ועושה רצונו ומצוותיו, נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העולם הבא".

כשאדם מישראל סומך גאולה לתפילה, הוא מביא לידי ביטוי את הכרת הטובה הגדולה שהוא חב לבוראו על כך שגאלו מבית עבדים והוציאו לחירות, ומתוך כך הוא מבקש לעשות רצונו תמיד ולקיים מצוותיו במסירות - יצאנו מעבדות מצרים ונכנסנו לעבדות ה', ונתקיים בנו: "כי לי בני ישראל עבדים" - ולא עבדים לעבדים¹¹. עצם העמידה בתפילה היא סמל וסימן להתבטלות האדם לפני ה' ולהיותנו עבדי ה', ולכן על ידי הסמכת גאולה לתפילה זוכים אנו לחיי עולם הבא. זהו טעמו הראשון של רבנו יונה.

אנו בוטחים בה' שימלא משאלות ליבנו

רבנו יונה ממשיך ומביא טעם שני, וזו לשונו:

השואה והקמת מדינת ישראל, הצטרף לתנועת המזרחי בהשפעת דודו הרב מאיר בר-אילן. חיבר שני ספרים: "איש ההלכה - גלוי ונסתר" ו"איש האמונה הבודד", וספרים רבים נוספים יצאו בעקבות שיחות והרצאות שניתנו על ידו.

¹⁰ רבנו יונה על הרי"ף ברכות ב ע"ב ד"ה אי נמי.

¹¹ קידושין כב ע"ב.

מוכרחים לומר, שהואיל וחכמים תיקנו לומר 'השכיבנו', הרי היא בכלל 'גאל ישראל' ושתייהן כברכה אחת ארוכה⁴.

איזהו בן העולם הבא?

מספר דפים קודם, אומרת הגמרא⁵:

"אמר רבי יוחנן: איזהו בן העולם הבא? - זה הסומך גאולה לתפילה של ערבית".

"פירושי סידור התפילה לרוקח"⁶ מובא ש"כל אדם סומך גאולה לתפילה" בגימטריה "יש לו חלק בעולם הבא ובעולם הזה".

משל לאוהבו של מלך שדפק על דלת ביתו

מה משמעות תקנה זו של סמיכת גאולה לתפילה?

רש"י במסכת ברכות⁷ מביא את דברי הירושלמי, וזו לשונו:

"אמרין בברכות ירושלמי (פ"א, ה"א): מי שאינו סומך גאולה לתפילה, למה הוא דומה, לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך, יצא המלך ומצאו שהפליג - אף הוא הפליג, אלא יהיה אדם מקרב להקדוש ברוך הוא אליו, ומרצהו בתשבחות וקלוסין של יציאת מצרים, והוא מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו".

ידידו הטוב של המלך מגיע לבית המלכות ודופק בדלת, והמלך בא לפתוח ולא מוצא אף אחד בפתח, אז הוא סוגר את הדלת וחוזר לעיסוקיו.

נאמר בשיר השירים: "פְתַחְתִּי אֲנִי לְדוֹדִי וְדוֹדִי חָמַק עִבְרִי"⁸, הדפיקה בדלת היא תביעה לגאולה. ביום העצמאות התשט"ז נשא הגאון רבי יוסף דוב הלוי סולוביצ'ק⁹ נאום, שנקרא אחר

⁴ הראשונים הקשו על מה שנהגו בח"ל ובחלק מהקהילות בארץ ישראל להפסיק בין גאולה של ערבית לתפילה באמירת 'יראו עינינו' ופסוקים. תוספות (ברכות ד ע"ב ד"ה דאמר רבי יוחנן) מבארים, ש'יראו עינינו' והפסוקים שאומרים אחרי 'השכיבנו' נחשבים חלק מהגאולה - "הואיל ותקינו להו רבנו, כגאולה אריכתא דמיא".

⁵ ברכות ד ע"ב.

⁶ פירושי סידור התפילה לרוקח ח"א עמ' שא.

⁷ רש"י ברכות ד ע"ב.

⁸ שיר השירים ה, ו.

⁹ הרב יוסף דוב הלוי סולוביצ'ק (פרו'יני שבבלארוס), התרס"ג-התשנ"ג - ראש ישיבה, פילוסוף דתי, מראשי הצינות הדתית ותנועת המזרחי, וממנהיגי הרוחניים של היהדות האורתודוקסית בארצות הברית. נולד לאביו הרב משה סולוביצ'ק, בנו של רבי חיים מברסק. בן-נינו של הנצי"ב. מצד אימו היה נכדו של רבי אליהו פיינשטיין (דודו של הרב משה פיינשטיין). בצעירותו גדל בעיירה חסלביץ', שהיתה בה קהילת חסידי חב"ד גדולה. בתקופה זו החל אביו ללמדו באופן אישי. מאוחר יותר השתלם באוניברסיטת ברלין ובאוניברסיטת ורשה, בהן למד פילוסופיה, מתמטיקה, פיזיקה, ופסיכולוגיה. במשך שנה אחת למד בבית המדרש לרבנים בברלין, בו התוודע לשיטת "תורה עם דרך ארץ" של הרש"ר הירש. הוא פיתח יחס חם לראש הסמינר, הרב יחיאל יעקב ויינברג, בעל שו"ת שרידי אש, והתקרב לרב חיים הלר, בו ראה את אחד מרבותיו המובהקים. כיהן כרב בבוסטון, ולאחר פטירת אביו בשנת התש"א, ירש את מקומו בראשות ישיבת רבי יצחק אלחנן. בישיבה יוניברסיטי, שבה העביר שיעורים במשך למעלה מארבעים שנה וניהן גם כפרופסור להגות יהודית, הפך למנהיג רוחני של יהודים רבים בארצות הברית, ורבים מרבניה היו תלמידיו. לאחר

"עיקר כוונת קבלת עול מלכות שמים הוא למסור נפשו על קדושת השם, וליחדה באהבה אל שורשה, ולקרבה אל דביקות אחדותו יתעלה ויתברך אל מקור החיים.

וידוע דברי זוהר הקדוש על פסוק 'חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו' (ישעיה ב, כב), כי קודם קבלת עול מלכות שמים אין חיות האדם עדיין על מקומה ומשכנה, ועל כן מזכירין יציאת מצרים בקריאת שמע, כי על ידי גאולת מצרים היינו לו לעם ולהדבק בו להיות כולנו חיים מצד פנימיות נשמותינו...

והנה אחרי התייחד פנימיות נשמתו באהבה עזה אל שורשה במקור החיים העליונים, אז חובה לסמוך תיכף בכח זה תפילה ושאלת צרכיו. הכוונה, שיהיה המקום ברוך הוא גם בעזר כלי המעשה וחומר האדם אשר הם חיצונות האדם, ובטבעם הם מתנגדים אל רצון הנשמה, על זה יתפלל כל חסיד עליהם שגם הם יתקדשו לעבודת שמים לבד".

קבלת עול מלכות שמים, פירושה מוכנות למסירות נפש, להיות חייליו של מלך מלכי המלכים מתוך נאמנות מוחלטת.

על ידי יציאת מצרים נהיינו לעם, ולכן אנו מזכירים יציאת מצרים בקריאת שמע, כדי לקבל עול מלכות שמים מתוך התייחדות עם מקור חיינו ומקור היותנו לעם. ולאחר מכן אנו סומכים גאולה לתפילה ובכך בונים קומה נוספת ומבקשים מה' שיעזרו לרתום את הצרכים הפרטיים וכלי המעשה לעבודת שמים. סמיכת גאולה לתפילה יוצרת הרמוניה בין השאיפות והרצונות לבין כלי המעשה.

פעמי הגאולה ממשיכים גם בשעת חשכה

ראינו אם כן חמישה הסברים שונים המעמידים אותנו על טעם התקנה לסמוך בין גאולה לתפילה. הסבר נוסף כתב מן הרב קוק¹⁶, וכה דבריו:

"...איזהו בן עולם הבא, זה הסומך גאולה לתפילה של ערבית... אמר, איזהו בן עולם הבא, זה הסומך גאולה לתפילה של ערבית, לרמז שאפילו בשעה שחושך לו מצדו מכל מקום תהיה תפילתו סמוכה לענין הגאולה, שהיא עוסקת בתשועת הכלל שהוא כבודו של הקב"ה וכבודן של ישראל".

אמנם סומכים גאולה לתפילה גם בשחרית, אבל כאן התנא מדבר על תפילת ערבית, לרמז שגם בזמנים שבהם שולטת חשכה גדולה בעולם וקשה לראות את הארת הגאולה, יודעים אנו שפעמי הגאולה ממשיכים לפעם. כשהיום מאיר באור חזק אנו אומרים "אמת ויציב", וכשהחשכה גוברת והאדם חש חוסר יציבות, עליו לגייס את כוחות האמונה שבתוכו ולומר "אמת ואמונה".

"ועוד אמר מורי נר"ו טעם אחר, מפני שכשמזכיר גאולת מצרים ומתפלל מיד, הוא מראה שבוטח בה' בתפילה כיון שמבקש ממנו צרכיו, שמי שאינו בוטח בו לא יבקש ממנו כלום. וכן נראה באלה שמות רבה (בפרשת בא אל פרעה), שאומר לשם, שכשראו ישראל הנסים והנפלאות שהיה עושה עמהם הבורא שלא כטבעו של עולם בטחו בו, ועל זה נאמר: 'וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה' וגו', וכיון שמזכיר עכשיו אותה הגאולה שבטחו אבותינו בה' והצילם ומתפלל מיד, נמצא שגם הוא בוטח בו שיענה אותו כמו שענה לישראל בעבור שבטחו בו, ומפני זה מזכיר אותה הגאולה ומתפלל מיד, והבטחון הוא עיקר היראה והאמונה, ולפיכך זוכה בסיבתו לחיי עולם הבא".

תחילה אנו מזכירים את ביטחון אבותינו בה' לאחר שראו את האותות והמופתים שנעשו למענם, ומיד לאחר מכן אנו נושאים תפילה ומבקשים צרכינו להורות שאנו מלאי ביטחון ואמונה שימלא ה' משאלות ליבנו לטובה ויענה לתפילותינו כשם שענה לאבותינו ולאבות אבותינו.

טהרת הלב לפני התפילה

בשמות רבה¹² מביאים חז"ל טעם רביעי, וזו לשונם:

"למה צריך להזכיר קריעת ים סוף ב'אמת ויציב', לפי שכיון שקרע להם את הים, האמינו בו, שנאמר: 'ויאמינו בה' ובמשה עבדו', ובזכות האמונה שהאמינו, זכו לומר שירה ושרתה עליהם שכניה, שכן כתיב אחריו: 'אז ישיר משה', לכך צריך אדם לסמוך גאולה לתפילה, כשם שהם הסמיכו שירה אחר האמונה והקריעה, וכשם שהן טיהרו ליבם ואמרו שירה, שכן כתיב: 'וייראו העם את ה' ויאמינו', ואחר כך 'אז ישיר', כך צריך אדם לטהר ליבו קודם שיתפלל".

הסמכת גאולה לתפילה נועדה לטהר את הלב לפני התפילה. אנו מתבוננים על העמדה הנפשית שהיתה לנו כעם מיד אחרי קריעת ים סוף, ומבקשים להגיע לאותה טהרת לב, לאותה הרגשה מופלאה שהיתה לנו באותם ימים קדמונים, כאשר עמדנו על הים והתרוממנו למדרגה העליונה של "וַיִּרְא וַיִּשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיִּירְאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֵּאֱמִינוּ בֵּה' וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ"¹³. לכן אנו מזכירים את גאולת מצרים, נזכרים בטהרה הפנימית שהביאה אותנו בזמנו לידי שירה גדולה לה', ומיד אנו עומדים בתפילה.

רתימת הצרכים הפרטיים לעבודת שמים

רבי יצחק מינקובסקי¹⁴, בעל ה"קרבן אורה"¹⁵, מביא הסבר חמישי, וזו לשונו:

¹² שמות רבה כב, ג.

¹³ שמות יד, לא.

¹⁴ רבי יצחק מינקובסקי (ליטא), התקמ"ח-התרי"ב - אחיו הגדול היה רבי יעקב ברוכין, תלמיד רבי חיים מוולוז'ין. תלמיד רבה של קרלין ומגדולי דורו, בעל שו"ת "משכנות יעקב". רבי יצחק עסק בתורה כל ימיו, וכשנפטר אחיו

בשנת התר"ה מילא את מקומו כרבה של קרלין, עד פטירתו. מחבר סדרת ספרי "קרבן אורה" על הש"ס.

¹⁵ קרבן אורה ברכות ג ע"א ד"ה בפרק היה.

¹⁶ עין איה ברכות ח"א פרק ראשון אות יט.

הכל הוא מעניין הגאולה

על החיבור האמיץ בין ברכת השכיבנו ל'גאולה' שלפניה עד כדי כך שנחשבים ענין אחד, כתב הגאון רבי יוסף דוב הלוי סולוביצ'יק בספרו "רשימות שיעורים"¹⁷:

"ויתכן לפרש על פי מה שכתב רבינו יונה (ד"ה ואף על גב וכו'), וזו לשונו, שהשכיבנו מעין הגאולה, שבשעה שעבר השם לנגוף את מצרים היו מפחדים ומתפללים לבורא שלא יתן למשחית לבא אל בתיהם וכו', וכנגד אותה התפילה התקינו לומר השכיבנו, שיצילנו ה' מכל דבר רע וישמור צאתנו ובואנו, וכיון שהתקינו לאמרנו כנגד מה שהיה בשעת הגאולה, אמרו דלא הוא הפסקה, וכגאולה אריכתא דמיא. עכ"ל.

ונראה דמכיון שתיקנו ברכת השכיבנו כנגד מה שהתפללו לה' שיצילם בשעת הגאולה ממצרים, הכל הוא מענין הגאולה, ומשום כך ברכת גאל ישראל והשכיבנו הויין ברכה אחת ארוכה".

בקשת הגאולה הפרטית שבברכת השכיבנו היא המשך ישיר לתפילתם של ישראל בשנות גלותם, כשהיו משועבדים במצרים, לגאולה וישועה.

לאור האמור ניתן להוסיף ולומר, שהעיסוק בגאולתם של ישראל לפני תפילת העמידה, מעניקה מימד חדש לכל הבקשות הפרטיות שבתפילה. אדם מתפלל ומתחנן ומבקש דעת וחכמה, פרנסה ותשובה וכו', וכל העת הוא מחובר לנקודת ההתחלה ומבין שהכל שייך למגמה הכוללת המתבטאת בברכת "גאל ישראל".

בנין הפרט מתוך זיקה לישועת הכלל

בפסקא הבאה ממשיך מרן הרב קוק ומבאר:

"אלא כיון דתקינו רבנן 'ה' שפתי תפתח' כתפילה אריכתא דמיא, הכא נמי כיון דתקינו רבנן למימר 'השכיבנו' כגאולה אריכתא דמיא.

יש בזה הערה, כי אף שצריך האדם שישים כל מעייניו על ישועת הכלל, מכל מקום צריך הוא להיות עסוק גם כן בשלמותו הפרטית, אלא שצריך שתהיה כוונתו להאחד על ידי שלמותו אל הכלל, ובזה איננו נפרד מהכלל גם בהיותו עסוק בשלמותו הפרטית. על כן על סמיכות הגאולה לתפילה, שמורה שתהיה כל פנייתו לטובת הכלל, יש בהם הפסק, אלא שאינו הפסק גמור, כי אם כתוספת מכשרת לענין הסמיכות הזו, להוציא מדעת הסוברים כי ירצו לבקש רק שלמות הכלל, ומצד עצמם ילכו בשרירות ליבם".

מצד אחד משאת פנינו צריכה להיות אל 'ישועת הכלל', ומצד שני אסור לאדם לזנוח את שלמותו הפרטית. ניתן היה לחשוב שמדובר בשני מסלולים נפרדים-מקבילים שאינם נפגשים, אך למעשה כשהשלמות הפרטית נבנית מתוך זיקה לישועת הכלל היא איננה פרטית.

ההפרדה המדומה בין גאולה לתפילה על ידי ברכת השכיבנו ו'ה' שפתי תפתח...'; איננה באמת הפרדה, כי תוספות אלו מהוות המשך ישיר ל'גאולה' שלפניהן, ומדוע נוספו דווקא במקומן, להוציא מליבם של אלו המבקשים את שלמות הכלל ושוכחים את השלמות הנדרשת מאתם באופן אישי. ברכת השכיבנו ו'ה' שפתי תפתח... עוסקות בבקשות פרטיות ובכך מסייעות לבנין האישי-פרטי לקראת הבנין הגדול והשלם של כלל האומה והבריאה.

¹⁷ רשימות שיעורים ברכות ד ע"ב.